

לב להבין

הבנה ועיון במקרא

על סדר
פרשת השבוע

גיליון צ"ב
פרשת פקודי
תשפ"ב

המסע הגדול מ'בית יעקב' ל'בית ישראל'

-הדרן לספר הגאולה-

המתבונן בפסוקים החותמים את ספר שמות, ימצא כפילות שיש להבין את משמעותה: "וַיִּכַּס הָעֶנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּכְבֹּד יְיָ מִלֵּא אֶת הַמִּשְׁכָּן: וְלֹא יָכֹל מֹשֶׁה לְבֹא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד כִּי שָׁכַן עָלָיו הָעֶנָן וַיִּכְבֹּד יְיָ מִלֵּא אֶת הַמִּשְׁכָּן". מלבד זאת, גם בפסוקים הבאים כפל הכתוב את עובדת מסע הענן לפני בני ישראל: "וּבַהֲעֵלוֹת הָעֶנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן יִסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם: וְאִם לֹא יַעֲלֶה הָעֶנָן וְלֹא יִסְעוּ עַד יוֹם הָעֵלֹתוֹ: כִּי עֲנַן יְיָ עַל הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְאֵשׁ תִּהְיֶה לַיְלָה בּוֹ לְעֵינֵי כָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם". והדבר מצריך ביאור.

אך אם כבר בכפילות עסקינו, מיד תצוץ לנגד עינינו האריכות העצומה שחזרה התורה וכפלה כל פרט ופרט במעשה המשכן, החל מדבר ציוויו למשה רבינו, ועד דרך עשייתו, הכול חזר ונשנה בכתוב ב' פעמים, והדבר מתמיה ביותר, שהרי גופי תורה נלמדים מקוצו של יוד, ועל אותיות בודדות חסה התורה, ואילו כאן פרשיות שלמות חזרו ונשנו, לכאורה ללא שום פרט או גדר מחודש שנוסף בהן, והדבר תמוה זוקק יישוב הוגן.

אבל האמת היא שמי ששת ליבו לעיין בכתובים, ימצא שכפילות זו לא רק במעשה המשכן התחילה, אלא היא שזורה לכל אורכו של ספר שמות, עד כדי שניתן יהיה לכנותו 'ספר הכפילות', כאשר כמעט שאין פרט שנכתב בספר זה, שלא בא לישנות ולהיכתב פעם נוספת בכתוב, כאשר יראה כל העובר בין בתריו של ספר זה.

במבט השטחי, נראה כאילו ספר הגאולה עוסק בשני נושאים: חלקו הראשון, מדבר על גאולת ישראל מידי צריהם, וביציאתם ביד רמה מארץ שביים. וחלקו השני עוסק בעניין הקמת ישראל כעם להשם, מעמד הר סיני, נתינת התורה והקמת משכן השם בתוכם. אך בפסוקים שנאמרו לישראל קודם הר סיני, מבואר שקיים קשר בל-יינתק בין ב' חלקיו של ספר שמות: "אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לַמִּצְרִים וְאֲשָׁא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים וְאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי: וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי וְהִיִּיתֶם לִי סֹגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָל הָאָרֶץ: וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מַמְלַכַת כֹּהֲנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ". מטרתה של גאולת מצרים הייתה כפולה: להעמיד את ישראל הן כ'ממלכת כהנים' והן כ'גוי קדוש'. ויש לנו לירד למשמעותם של שתי הגדרות אלו, על המאחד והנבדל ביניהם.

והנה הקשר המופלא בין מלך כל עולמים לעמו חביבו מתבטא בכתובים כב' גוונים ואופנים. ה' נקרא גם 'מלך ישראל' ומאידך גם 'אלוקי ישראל'. החילוק בין מלך לאלוקים, הוא שמלך בא לבטא את מה שהקב"ה בא למלוך עלינו כדי להיטיב לנו בזה ובבא. ו'אלוקים' מבטא את תביעת העבודה שאנו מחוייבים לעבוד אותו ולשרתו.

ולפי זה יובן היטב - ש'ממלכת כהנים' - היינו עם שכולו משרתי האלוקים - זהו כנגד מה שנבחרנו להיות כהני השם ולשרת את אלוקי ישראל. ו'גוי קדוש' - זהו כנגד מה שזכינו להיות עמו חביבו של מלך ישראל וגואלו. וזהו פשרו של הסיפור הכפול השזור לכל ארכו של ספר שמות. להעמיד את ישראל כעם השם - הן כ'עם' לפני המלך השם, והן כ'כהנים' לפני האלוקים.

כבר מתחילה, בעת שביקש מלך מצרים להשתעבד בישראל עשה זאת כתואנה: 'וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֲצוּם מִמֶּנּוּ: הֲכִה נִתְחַכְמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ'. והנה ביאר רש"י - 'ונלחם בנו ועלה מן הארץ' - שדיברו על עצמם, כאדם התולה קללתו באחר. אבל יש המבארים הפסוק כפשוטו ממש, שזה גופא מה שרצו המצרים למנוע מישראל - להתגבש ולהיות עם בפני עצמו. והאמת - שאלו ואלו דברי אלוקים חיים, וכלפי חוץ מטרם הייתה למנוע איום מדיני על ארצם, אך בצפונות ליבם רצו למנוע מעם ישראל להגיע אל ייעודו האמיתי ושליחותם הכבירה.

וגם בהמשך אמרו 'הבה נתחכמה לו' - ובפשטות הכוונה - לו - לאותו העם. וחז"ל דרשו בעוד משמעות ש'לו' - יכול להתפרש לקב"ה כביכול, או ש'לו' הכוונה למושיען של ישראל. וגם כאן אנו רואים את המשמעות הכפולה, שעל פניו דיברו על טובת מדינתם, אך בליבם חפצו למנוע מישראל להיות לעם השם, ועל זה ניטש המאבק האמיתי.

(ובמאמר המוסגר ציויין שאכן - כך היא דרכם של שונאי ישראל בכל הדורות, שבכל עת שמבקשים לגזור על היהודים - בפיהם טענות ומענות בדבר טובת מדינתם ושלימות ארצם - 'ולמלך אין שווה להניחם'. אך בליבם יוקדת השנאה והקנאה לעם הנבחר על מעמדם הרם ועל השליחות שזכו לה מאת מלך העולם).

אך מעשיהם מוכיחים עליהם את כוונתם האמיתית. שהרי אם אכן חששו מהתרכזותו של העם היהודי שמהווה איום עליהם, מדוע גזר פרעה רק על הזכרים. אדרבא - היה עליו לגזור על הנקיבות, שהן אלו שפרות ורבות, ודי באיש אחד לישא כמה מהן. אלא, כשכבר מתחילת דרכו מעשיו גילו עליו, שכל מטרתו הייתה לשבור את רוחו של ישראל כעם בעל רוח אחרת בפני עצמו, והוא חפץ בקיומו כעם כנוע ושפל תחת ידו.

מאידך גיסא, למשה רבינו, המנהיג שבחר ה' להושיע את עמו - היו ב' שליחויות. ראשית נשלח להיות גואלם של ישראל, ולהקימם על רגליהם כעם העומד בזכות עצמו. ומעבר לזאת - תפקידו היה להעמידם כעובדי האלוקים, ולהורותם את חוקיו ודרכיו ומשפטיו. ואכן, אנו מוצאים בכתוב שמשה רבינו נבחר לתפקידו על ידי ב' מעשים שבאו לידי. הראשון - הריגת המצרי - שם הוכיח היותו ראוי להיות מושיען וגואלן של ישראל מיד צריהם. והשני - תוכחת הרשע - שם ביטא את תפקידו כרכן ומנהיגן של ישראל.

משה רבינו סירבה בשליחות לגאול את ישראל, עד אשר יישלח עימו גם אהרן אחיו. ואם תמיד תמהנו מדוע הוצרכו ישראל לב' מנהיגים, הרי לנו התשובה הברורה, משה הביא לפניו את דבר השם מן השמים, והיה מקושר לבחינה זו של ה' כמלך ישראל, ואהרן היה הכהן הגדול, ותפקידו היה להעלות את עבודתם וזכרונם של ישראל לרצון לפני אלוקי ישראל.

כאשר משה ואהרן מגיעים לפני מלך מצרים, באים ואומרים לו: 'כֹּה אָמַר יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיֵּחָדְּלוּ יְיָ בְּמִדְבָּר'. ועל כך השיבם פרעה: 'וַיֹּאמֶר פְּרַעְה מִי יְיָ אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא יָדַעְתִּי אֶת יְיָ וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח'. וענוהו: 'וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עֲלֵינוּ נֹלְכָה נָא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וְנִזְכְּחָה לַיְיָ אֱלֹהֵינוּ פֶּן יִפְגְּעֵנוּ בְּדֶבֶר אוֹ בַּחֶרֶב'. ויש להבין פשרו של משא ומתן זה, שהרי לכאורה אם לא הכיר פרעה במציאות השם, מה הטעם לנסות שוב ושוב.

אבל האמת היא שיש להבחין בשוני שבא בכתוב, בצורה שבה מוזכר פרעה. פעם אחת הוא כתוב כ'פרעה', ובפעם השנייה הזכירו הכתוב כ'מלך מצרים'. והחילוק ביניהם ברור, בעוד 'מלך מצרים' מתאר את תפקידו המדיני כמלך האמור לדאוג למצרים, 'פרעה' הוא כינוי למהותו האמיתית ולתפקידו הרעיוני, כמוכיל את ממלכת מצרים ואת אמונתה.

ועל כן תחילה פנו אליו משה ואהרן עם השליחות הנעלה, שיכיר בגדולת השם, וישלח את ישראל לעבוד את אלוקיהם. אבל אחר שסירב 'פרעה' להכיר בשם השם, ניסו בדרך אחרת, ופנו אל 'מלך מצרים' בבקשה לשלח את בני ישראל, לא על מנת להיות כהנים לאלוקיהם, אלא 'פֶּן יִפְגְּעֵנוּ בַּחֶרֶב וּבַדֶּבֶר', מחמת החשש על חייהם, שדרשהו חז"ל שבמרומו התכוונו לפרעה עצמו - לאמר, אם אכן דואג אתה למדינתך, עליך לשלחם ולא להחזיק בהם.

ועל כך השיבם ב' תשובות, שלכאורה נראות כחוזרות על עצמם: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תִּפְרִיעוּ אֶת הָעָם מִמִּעֲשָׂיו לְכוּ לְסִבְלֵיתֵיכֶם: וַיֹּאמֶר פְּרַעְה הֵן רַבִּים עִתָּה עִם הָאָרֶץ וְהַשְׂפָּתָם אִתָּם מְסִבֹּתָם". אך לאור החלוקה שלמדנו, נבחין כי מדובר בשתי תשובות שונות לחלוטין, אחת נאמרה כ'מלך מצרים', ואחת נאמרה כ'פרעה'. האחת ענה על מה שמסיחים את דעת העם ממלאכתם, ומזיקים את ארצו בכך. ובשנייה - אמר מעבר לכך, היהודים אינם עם 'עברים' - שבאו מעבר הנהר, אלא 'עם הארץ' - בשר מבשרה של מצרים, שפורעים את סבלותם - המס המוטל עליהם, ואל נא תפריעו ממעשיהם.

ואמנם כאן הצליח להתחמק מהם, ולהסתתר תחת התואנה של פגיעה בארצו ובממלכתו. וזה מה שבאו אחר כך המכות להוכיח, את הסיבה האמיתית העומדת מאחורי סירובו - עד כדי שהוא מוכן להפקיר את כל בני עמו לידי המכות שניחתו עליו, רק כדי שלא ליתן לבני ישראל לזבוח לאלוקיהם.

החלוקה הזו, בין 'פרעה' ל'מלך מצרים', מהווה מפתח חשוב להבנת עניין המכות. שהרי על פניו, פרעה צדק בטענתו - וכי מדוע שישלח לחפשי עם של עבדים אשר משמש אותו נאמנה. ובדיוק לכן באו אליו משה ואהרן בערמה, ולא ביקשו כלל לשחררם לחפשי. כל בקשתם הייתה להניח לילך דרך שלשת ימים לזבוח לאלוקיהם במדבר. וכאן היה המבחן האמיתי, אם פרעה עדיין יסרב - אות שלא הדאגה למדינתו עומדת בראש מעייניו, כי אם הרצון להשפיל את רוחם של בני ישראל ולמנוע את תקומתם הרוחנית, ועל כך בצדק הוא ראוי להיענש.

זוהי הסיבה שבכל המכות כולם מוזכר רק 'פרעה' ולא 'מלך מצרים'. ובכך נבין שבכל מקום שכתוב 'ויחזק לב פרעה' - הכוונה שחזק בעצמו את הווייתו כ'פרעה' - לעומת תפקידו כ'מלך מצרים', ועל כן העדיף את המאבק הרוחני בין ממלכת מצרים לעם העברי המנסה לקום - על פני טובת ארצו, ועמד בסירובו לשלח.

המכה שבה הוזקק השם להכביד את ליבו - הייתה מכת הארבה, אותה מכה שבאו אליו עבדיו בטענה 'הטרם תדע כי אבדה מצרים'. והסיבה ברורה - עד כה, היו הדברים שקולים, ועל כן ביכר את המלחמה הרעיונית על פני טובת ארצו. אבל עתה, כבר לא יכול היה להתכחש לתפקידו כ'מלך מצרים', ולכן הוזקק הקב"ה לחזק את ליבו, שיוכל להמשיך ולהעדיף את תפקידו כ'פרעה' ואת המלחמה הרוחנית שקידש מול בני ישראל.

כל זאת עד שנאלץ להכנע בעת מכת הבכורות - שאף היא הייתה כפולה, ובה התגלה הקב"ה גם כ'מלך' וגם כ'אלוקים' - שהרי מחד היכה בכורות מצרים והכניעם, כמלך הנלחם לפני עמו. והכאה זו, לא הייתה בסדר של דין ומשפט, שהרי לא רק הבכורות חטאו, אלא על ידי הכאת כל ראשית אונם של המצרים, היה בכדי לפגוע בהם ולהכניעם. ומלבד זאת, גם עשה שפטים באלוהי מצרים - להודיע מיהו אלוקי האלוקים ואדוני האדונים.

בני ישראל - מצידם, כדי שיהיו ראויים לגאולה - נדרש מהם לבטא את נאמנותם בתרתי - גם בדם המילה שבו קיבלו על עצמם את השם לאלוקים, כמו שנאמר לאברהם בברית המילה 'וְהִקְמַתִּי אֶת פְּרִיִּי וְכִינֹה וְכִינֹה וְכִינֹה וְכִינֹה... לְהָיוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלֹאֲרֵעָה אֲחֵרָה'. וגם בדם הפסח - סעודת הגאולה, שהסכו כבני חורין האוכלים משולחנו של מלך.

לאחר יציאת מצרים, הודיע הקב"ה למשה שעומד הוא לחזק את לב פרעה לרדוף אחריהם, כדי להינקם ממנו ומעמו. וכאן היה ראוי לשאול - וכי מה היה חסר בגילויים שנעשו על אדמת מצרים, שהוזקקו לכל מעשה זה של רדיפת המצרים וקריעת הים. אבל האמת היה שלכל מה שהיה במצרים, היה בכך כדי לבטא שהשם הוא האלוקים, גובר על צריו ופודה את עבדיו. אך עדיין לא בא לידי ביטוי ענין זה שהשם הוא המלך, אשר הוא מנווט את כל המקרים לפי הצדק האמיתי והראוי, ומביא לכל אחד כגמולו וכמפעלו.

מטרתה של גאולת הים, לא הייתה רק לשחרר את ישראל משביים, אלא להוציא מן הכוח אל הפועל את הצדק האמיתי והנכון. יציאת מצרים התגלה בה הקב"ה יותר כאלוקים, כשופט ומושל שפועל בחזקה מתוך מטרה לשחרר את עבדיו. אבל גאולת הים כל כולה הייתה רק לגלות מלכות השם שהוא סידר הכול מראשית, כמו שנאמר 'ואיכבדה בפרעה ובכל חילו', וגם בני ישראל קיבלו עליהם אז את מלכותו ברצון: 'השם ימלוך לעולם ועד'.

פרשת המן אף היא כפולה ומכופלת, עד שכל מי שיבקש ללמוד יתקשה לקרוא כסדרה, כאשר כל פרט ופרט בעניינה נשנה ונכתב ב' פעמים, בצורה שאי אפשר להתעלם ממנה. אך לפי דרכנו נבחין - שב' מטרות נאמרו למשה בעניינו של אותו המן, לבטא את היות השם מלך ישראל, ואלוקי ישראל.

ראשית - 'וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנְנִי מְמַטֵּיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם וְיָצָא הָעָם וְלָקְטוּ דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ לְמַעַן אֲנֹסְנוּ הַיִּלָּה בְּתוֹרַתִּי אִם לֹא'. היינו בהיותם תלויים ועומדים כל יום ויום, ויקבלו את מזונם רק אם יילכו בתורת השם וישמרו חוקיו, יקבלו את מזונם. ומלבד זאת: 'וּבִקֵּר וּרְאִיתֶם אֶת כְּבוֹד יְיָ בְּשִׁמְעוֹ אֶת תְּלַנְתִּיכֶם עַל יְיָ וְנָחְנוּ מֶה כִּי תִלְיִנוּ עָלֵינוּ'. במן היה בכדי לבטא את היות השם מלכם, הזן ומפרנסם ביד רחבה משולחנו. ודבר זה הוא אחד מהגילויים הגדולים של מלכות השם בעולם, איך שזן ומפרנס את כל ברואיו, עד שמרכזו של השבח שתיקן דוד להלל להשם הוא 'פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון', וחתימתו של הלל הגדול הוא גם 'נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו'. וככל שיקבלו בצורה מכובדת ונאה, כך יש בכך יותר ויותר גילוי כבוד מלכות השם עליהם. ועל כן ניתן להם המן בצורה של גילוי כבוד השם 'והנה כבוד השם נראה בענן'.

בני ישראל נכשלו פעמיים במן - בפעם הראשונה 'וַיֹּתְרוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר וַיִּרְם תּוֹלְעִים וַיִּבְאֵשׁ' - היינו שלא האמינו במלכות השם, שיוכל לתת לחם גם לאחר. ובפעם השניה - 'וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׂבִיעִי יָצָאוּ מִן הָעָם לָלֶקֶט לֹא מִצָּאוּ'. שלא הכירו באות הגדול שנעשה במן שלא ירד ביום השבת - להוכיח כי השם הוא אלוקי השמים והארץ, וכל מה שהם ניזונים הוא בדין ובמידה.

ובזה יבואר פשוטו של הפסוק החותם את פרשת המן: 'וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָכְלוּ אֶת הַמָּן אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד בֹּאֵם אֶל אֶרֶץ נוֹשָׁבָת, אֶת הַמָּן אָכְלוּ עַד בֹּאֵם אֶל קְצֵה אֶרֶץ כְּנָעַן'. אין כאן כפילות יתירה, אלא הגדרה מדויקת לתפקידו של המן. מחד 'עד בואם אל ארץ נושבת' - היינו שהמן נועד לספק צרכיהם במדבר, בעת הלכם בדבר האלוקים. ומאידך 'עד בואם אל קצה ארץ כנען' - בעת אשר השלימו את שליחותם לילך להקים את מלכות השם בארץ הקודש.

ועל כך דרשו חז"ל: "ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נושבת את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען...
הא כיצד, בשבעה באדר מת משה ופסק מן מלידו, והיו מסתפקין ממן שבכליהם עד ששה עשר בניסן".
ודבר זה משתלב להפליא בעומק העניין. שהרי מעת שמת משה, כבר לא נגלתה עליהם מלכות השם כמקדם, וכבר לא היו ראויים למעמד זה של ירידת המן.
ומאידך, היו צריכים להתקיים עד בואם אל ארץ נושבת, ועל כן סיפוק מזונם היה דווקא על ידי המן שבכליהם, ולא זכו עוד לראות את כבוד השם דבר יום ביומו.

בעת שנכרתה עימם הברית בסיני, נאמרו להם מפי הגבורה מתוך האש עשרת הדברים שבהם ועליהם נכרתה הברית. שגם שחלוקת
הם לב' חלקים, חמשת הראשונות באו לקבוע את מציאות היות השם אלוקיהם, ואין בלתו. ולעומתם חמשת השניות בו לחקוק
דרכיהם כ'גוי קדוש' - ובאות להראות ולהורות כיצד אמורות להראות תהלוכות חייו של עם קדוש להשם.
לאחריהם באו ב' פרשיות שמהוות הרחבה, למצוות שבב' הלוחות - פרשת 'אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם' - שבאה
כהרחבה של החלק הראשון - העמדת ה' כאלוקים. ופרשת 'ואלה המשפטים' - שבאה להראות כיצד אמורים להעמיד את הדין
והמשפט, ואת פני העם בארץ הקודש.

לאחר מכן עלה משה אל השם, שם נצטווה על תכליתו של מעמד הר סיני - בניית המשכן, שבו יבוא ה' כביכול לשרות ולשכון בתוך
עמו. וגם כאן, דבר המשכן חלוק לב' פרשיות. הפרשה הראשונה - נאמרה כולה ביחס למשה, נדבת ועשיית המשכן וכל כליו, אשר
מרכזו הוא ארון העדות שבו יהיו מונחים הלוחות. ופרשה השנייה, 'ואתה תצוה' נאמרה כציווי המופנה אל אהרן ובניו - בגדי הכהונה
והעמדת הלויים לשרת בבית השם.

וכאן החילוק ברור מאליו, הפרשה הראשונה נאמרה למשה, כיון שעניינה הוא להעמיד את מציאות השם בקרבם למלך, כמו
שמעידים כל הכלים שהיו במשכן אשר באו לבטא את מלכות השם הבא לשכון בתוך עמו. ומאידך, הפרשה השנייה נאמרה אל אהרן,
כיון שעניינה להעמיד את משרתי הבית ואת כהניו, ואת העבודה התמידית בבית - עבודה המתחייבת מהיות השם להם לאלוקים,
שעל כן צריכים לבוא לעבדו ולהתכפר, כדי להיזכר לטובה לפניו. וכמו שנאמר בחתימתה: "וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיִיתִי לָהֶם
לֵאלֹהִים: וַיִּדְעוּ כִּי אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְשִׁכְנִי בְּתוֹכְכֶם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיהֶם".

הפלא הגדול הוא מזבח הקטורת, שאינו מופיע לא בפרשת תרומה ולא בפרשת תצווה. אלא רק אחר העמדת המשכן. וכאשר נעניין
בפרטיו, נמצא שהוא טעון יישוב רב. ראשית - עצם קריאתו 'מזבח' טעונה ביאור, כאשר לא לא מקריבים עליו שום זבח, ואדרכא -
נאסר מפורש בקרא להעלות עליו זבח ועולה 'לא תעלו עליו קטרת זרה ועלה ומנחה ונסף לא תסכו עליו'. ומעבר לזאת, יש להבין
את פרטי בנייתו. שהרי במשכן היו כלים באו לבטא את המלכות - כמו המנורה והשולחן, והיו גם כלי שרת ששימשו לעבודת ישראל
לפניו - כמו מזבח הנחשת. והנה מציאותו של 'זר זהב' על גבי מזבח הקטורת מורה על היותו כלי שבא לבטא את מלכות השם על
ישראל. אבל עובדת היותו כלי שרת ועבודה, בהקטרה ובחיטוי הדם, מורה לנו להיפך - שהוא יותר דומה למזבח הנחשת - שנועד
לעבודת ישראל לפני השם.

והנה כאשר נתבונן נמצא שיש סתירה גדולה בין מציאות היות השם לנו גם כ'מלך' וגם כ'אלוקים'. שהרי מלך כל מהותו שבא לתת
ולהיטיב לעמו, לדאוג לכל מחסורם ולנווטם כחכמה ובתבונה. יסוד מהותו של המלך הוא בכך שלא חסר כלום ואינו נזקק לדבר מן
העם, כמו שאמרו בגמ' בנדרים 'לאו מלכא אנא דמהנינא לך ואת לא מהנית לי'.

ואילו בחינה זו שהשם הוא אלוקים, מגלה לכאורה להיפך, שהרי לפי הנהגה זו אנו הוא דורש מאיתנו לבוא ולעבדו, לשרתו ולכבדו,
ומבלעדי זאת לא נוכל לקבל ממנו מאומה.

אבל האמת היא שאין כל סתירה בדברים. שהרי למרות שהמלך אינו נזקק מנתיניו לדבר, דבר אחד הוא כן תובע מהם. נאמנות
והתמסרות גמורה לממלכתו, ומבלעדי זאת, לא יהיו ראויים לקבל הימנו ולהמנות על בני עמו. וכן הוא הדבר במלך מלכי המלכים,
אשר וודאי לא יוכל שום בעל שכל לסבור שבזאת העולם אלוקי צב-אות חלילה נזקק למאומה מבריותיו - אשר הוא עצמו בראם
ויצרים, מעמידם ומחיהם. רק שציווה אותם לעבדו כדי לבטא את נאמנותם אליו, ויהו ראויים ליאור באור פניו.

ועל כן לעתיד לבוא לא יוזכר שם 'אלוקים', אלא רק שם הויה. והנהגה זו של מידת הדין, לפיה אנו מקבלים תמורת מעשינו, נקריה
העלם וצמצום כביכול, שהקב"ה, מראה לנו פנים ונוהג עימנו כאלוקים, ומודד את עבודתנו, בכדי שנהיה אנו ראויים להימנות על
בני מלכותו - להיטיב לנו באחריתנו.

ולדבר זה אנו מוצאים ביתר שאת, בעבודה שהיא פסגת עבודתם של ישראל לפני המקום - עבודת הקרבנות, שכל ותכליתה של היא להיות ל'ריח ניחוח' להשם - וכמו שפירשו חז"ל - נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני. לא עצם הזביחה נצרכת לפניו, אלא דווקא עשן המערכה אשר מעיד שעשו ישראל את רצונו בשלימות.

הן אמנם נצטוו להעלות את חלבי הזבח ואברי העולה כליל להשם, אבל כל זאת בא כביטוי נאמנות ועבודה מצידם, שהעלו על שולחן המלך, וכל מה שנותר מהם הוא רק הריח ניחוח שעולה לפני השם ומעיד שעשו ישראל את רצונו. והעלאת האימורים בזבח נקריט 'הקטרה', ולא צליה או בישול, כהקטרה זו שכל מהותה היא להעלות ריח בבית, כך הוא במשכן המלך, כל מהותה של הקטרה זו הוא שיעלה בבית ריח ניחוח שיעיד יותר מכל על נאמנותם של ישראל שעשו רצונו. זהו שאמר הכתוב 'יְשִׁימוּ קְטֹרֶת בְּאַפֶּה וְכָלִיל עַל מִזְבֵּחַךְ' - ההקטרה היא תכליתה של עבודת המקדש כמו שאמר שלמה לחירם מלך צור 'הִנֵּה אֲנִי בֹנֶה בֵּית לַשֵּׁם יְיָ אֱלֹהֵי לְהַקְדִּישׁ לוֹ לְהַקְטִיר לְפָנָיו קֶטֶרֶת סַמִּים וּמַעֲרֶכֶת תְּמִיד... וּמִי אֲנִי אֲשֶׁר אֶבְנֶה לוֹ בֵּית כִּי אִם לְהַקְטִיר לְפָנָיו'.

זהו היה מהותו של מזבח הקטורת. ביסודו, הוא מסממני המלכות, כמו שמעיד זר הזהב אשר עליו וכמו שכתבו הראשונים, שהוא חלק מצורת הבית, שמקטירים מוגמר לפני המלך. אבל נתחדש בו דין מופלא - שדווקא האש מהמזבח אשר נועד להעלות את קרבנותיהם של ישראל לריח ניחוח, היא זו שתעלה את עשן הקטורת - ותסמל את מהות עבודתם של ישראל לפני השם - להיות לריח ניחוח ולרצון לפניו.

ולפי זה נבין גם את עומק הטעות שהייתה במעשה העגל. כבר נכתב כי העובדה שהתורה כורכת את חטא העגל יחד עם נתינת ושבירת הלוחות, מלמדת כי חטא העגל היה טעות בצורה בה אמורה להתקיים השראת השכינה בקרבם. או במילים אחרות - ביחס הנכון בין המלכות לאלוקות. מצד הקב"ה היה אמור להינתן הלוחות, ואילו הם מצידם נדרשו רק להכין עצמם ולבנות המקום שכינת השם לשכון בתוכם, על ידי בניית המשכן שכל כולו עשוי מנדבת ליבם.

אך הם, בראותם שמשו נעדר מהם, הבינו בטעות שמעתה והלאה - השראת השכינה צריכה לבוא בזכות מעשיהם. ועל כן תלו יהבם באהרן - שהוא מייצג את עבודתם של ישראל לפני המקום. וגם הדמות שבחרו מעידה עליהם, עשו צורה מוכנה להיות מקום עבודתם לפני המקום, ובחרו דווקא בדמות השור - שהוא מייצג את עבודת האדם ופועל ידיו. ולא זו בלבד אלא שמטיח בהם הכתוב 'וַיִּמְירוּ אֶת כְּבוֹדִם בְּתִבְנִית שֹׁר אֶכֶל עֵשֶׂב', היינו לא בחרו סתם שור - אלא דווקא כזה הזקוק למעשה ידיהם, ובכך מתבטאת טעותם - שסברו שהשראת השכינה זקוקה למעשי ידיהם. ובמחשבה מעין זו - יש מעין מחשבת עבודה זרה - לפיה האליל כביכול מקבל כוח ממאמיניו אלו העובדים אותו.

הברית שנכרתה לאחר תפילתו של משה - הייתה על ידי י"ג מידות של רחמים, שביאורה בפשטות שעד עתה היו ב' הנהגות שונות ונפרדות אלו מאלו. הנהגת האלוקות - היא זו שתבעה מן האדם לעבוד את ה', והיה ועשה האדם את המוטל עליו ונמצא ראוי ונאמן למלכו, אזי זכה לקבל הימנו ולהיות חלק ממלכותו. אבל תפילתו של משה פעלה שיחון השם בטובו, ויחקוק בסדרי הדין עצמם - הנהגה של פיוס ומחילה. ובכך תתגלה ביתר שאת עוצם עוז מלכותו, בהעבירו על חטאות יראיו.

הברית שלאחר החטא, ניתנה בצורה שונה מהברית הראשונה. עתה משה נדרש מעצמו לפסול את הלוחות, והקב"ה כתב עליהם את עשרת הדברים. יש לעובדה זו משמעות עמוקה, שמעתה והלאה ישראל יהיו שותפים ביצירת השראת השכינה בארץ. וכל זה - מכח אותה השאיפה שביטאו במעשה העגל. וזה מה שאמרו חז"ל שאילולי נשתברו לוחות הראשונות אין אדם למד תורה ומשכה. ובזאת תתיישב המבוכה הגדולה בדבר המשכן, האם עיקרו הוא הארון שבא השם להשכן כבודו בישראל, ועבודתם של ישראל היא רק שלא תסתלק השראת השכינה מהם, או שאדרבא - עיקר המשכן הוא להיות מקום עבודתם של ישראל לפני המקום, ומכוח עבודתם יהיו ראויים להשראת השכינה בקרבם.

ולאור מה שראינו נראה בבירור - שזה היה החלוקה בין המשכן אשר לפני החטא, למשכן שלאחריו. המשכן שלפני החטא יסודו ועיקרו הוא הארון, ועניינו מגיע מצד הקב"ה שבא לשכון בתוך עמו. והמשכן שלאחר החטא מתחיל עם בנית המשכן והיריעות, היינו שישראל בונים מקדש שיהיה מקום עבודתם לפני השם, ואזי ראויים שיבוא לשרות בינותם.

הביטוי המובהק לשוני הגדול הוא צורת נדבת המשכן. בפרשת תרומה, כלל אין ציווי על עצם הנדבה, אלא רק על לקיחתה מאת העם. אבל בפרשת ויקהל נאמר להם ציווי ברור להביא את נדבת השם - 'כָּל נָדִיב לְבֹו יִבְיֹאֶה אֶת תְּרוּמַת יְיָ'. וסיבת הדבר - בפרשת תרומה המשכן בא לבטא את המלכות, שאינה צריכה דבר, ורק מי שנשאו ליבו ורוצה לזכות להיות שותף יכול להביא את נדבת ליבו. אבל בויקהל - המשכן הוא כבר מקום עבודה לפני האלוקים, וכל יסודו הוא ממה שנתחייבו להביא נדבה לבנות את בית השם.

אפשר לסכם את כל האמור בפסוק 'וַיִּגְבַּהּ יְיָ צְבָאוֹת בְּמִשְׁפָּט, וְהָאֵל הַקָּדוֹשׁ נִקְדַּשׁ בְּצִדְקָה'. מלך בשר ודם מעמיד את החזון והרוח בממלכה, וכחלק מזה עושה את משפט עמו, לשמור ולהעמיד את העם תחת הנהגתו. אבל השם צב-אות, אשר כל צבאות מעלה עומדים הכן לעשות רצונו, אינו נזקק לבני האדם בכדי להעמיד ולבסס את מלכותו. ונמצא במקום שם אתה מוצא ענוותנותו שם אתה מוצא גדולתו - זהו האמור ויגבה השם צב-אות במשפט - גדולתו היא בעצם מה שיש לו יחס של דין ומשפט עם בני האדם. ומאידך - 'והא-ל הקדוש נקדש בצדקה' - אצל אומות העולם, להבדיל, המושג 'אל' מבטא ישות שתובעת לקבל בכדי לתת. לפי אמונתם, צריך לעבוד את האליל ולספק את מבוקשו, בכדי לזכות לקבל ממנו. נמצא שכל מהותה של העבודה זרה היא סתירה למושג 'צדקה' - שהרי שם הכול מתחיל ממעשי בני האדם. אבל ה' אלוקינו, להבדיל, הוא הא-ל הקדוש, שאינו מצפה לתמורה ממאמיניו, הוי אומר מעתה 'והא-ל הקדוש, נקדש - בצדקה'.

ולפי זה מחולק ספר שמות - החלק הראשון הוא 'ויגבה השם צב-אות במשפט' - שהכול נוכחו לדעת את עוצם אהבתו של מלך כל עולמים, אשר יחד עם היותו מלך המלכים, שולט ומנווט כל המקרים מהארץ ועד לשמים, הלך לגאול את בני ישראל ולעשות דין ומשפט בצריהם. והחלק השני הוא 'והאל הקדוש נקדש בצדקה' - כיצד נעתר להעביר על סדרי הדין והמשפט, ולסלוח לעוון עם קשה עורף, ולחזור לשכון בתוכם גם אחר שהכעיסו לפניו.

ועתה נעמוד ונחזה - ספר שמות נפתח בפסוק 'וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ כָּאֹ'. יש כאן יחס גם כ'בני ישראל' וגם כ'בני יעקב'. אך יש להבחין כי מציאותם כ'איש וביתו' - הוזכרה רק לגבי ייחוסם ליעקב. וכך הוא בספר בראשית, בירידתם מצרימה 'וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם... כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרָיִם'. דבר זה חוזר ונשנה גם קודם מעמד הר סיני 'כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתֹגִיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל', ויש להבין משמעות הדבר.

והנה החלוקה הפשוטה בין 'יעקב' ל'ישראל', הוא שיעקב נקרא כך על שם מלחמתו באחיו - 'וַיִּדּוּ אֶחָד בְּעַקֵּב עֵשָׂו', וישראל נקרא על שם הניצחון - 'כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים וְתוֹכֵל'. הסיבה שלא הוחלט שמו לגמרי כישראל, הוא משום שבשעתו - עדיין לא הושלם ונחקק כמציאות נצח. אותו הניצחון היה שייך רק לו עצמו, ולא לבניו, כמו שמצינו שנגע המלאך בכף ירכו - המסמל את יוצאי חלציו, אשר על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. ועל כן בבואו אל ארץ נושבת 'וַיָּבֶן לוֹ בַּיִת וַלְמִקְנֵהוּ עֹשֶׂה סֶכֶת'. לעצמו בנה יעקב בית, ולמקנהו, ואשתו ובניו בכלל - שהרי קנאן בעבודתו - בנה סוכות, דירת עראי.

'ואלה שמות' - ו' מוסיף על עניין ראשון. ביקש 'יעקב' לשבת בשלוה - קפץ עליו רוגזו של יוסף, שהוביל אחריו את כל משפחתו מצרימה. מדוע נצרכו להגיע לשם? כדי להפוך מאוסף של יחידים ל'עם'. כדי לחקוק את הניצחון של ישראל גם לבניו. בכדי להפוך מ'בני ישראל' ל-'בית ישראל'.

מה נאדר לראות - שהמקום הראשון שבו נחקק ונטבע צמד המילים 'בית ישראל' - הוא בפרשת המן: 'וַיִּקְרָא בֵּית יִשְׂרָאֵל אֶת שְׁמוֹ מֶן' - אזי הושלם החלק הראשון בגאולתם. מאוסף של עבדים אשר עיניהם נשואות אל לחם מעניהם - הפכו לעם גאולי השם הסמוכים על שולחנו של מלך.

הפעם השניה היא כאן, בסיום חלקו השני של ספר שמות, שנתרצה השם לבוא לשכון בתוכם למרות מעשיהם - "וּבְהִעָלוֹת הָעֲנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן יִסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָל מַסְעֵיהֶם: וְאִם לֹא יֵעָלֶה הָעֲנָן וְלֹא יִסְעוּ עַד יוֹם הָעָלֹתוֹ: כִּי עֲנָן יְיָ עַל הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְאִשׁ תִּהְיֶה לַיְלָה בּוֹ לְעֵינֵי כָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּכָל מַסְעֵיהֶם". המעיין יראה כאן סתירה - האם הענן, שמבטא את שכינת השם, הוא סיבת המסע, שנדרשו בני ישראל לבוא וללכת אחריו בארץ לא זרועה. או שמא להיפך, הוא בא כליווי לבני ישראל בעת מסעיהם.

על פניו נראה שבני ישראל עושים רצונו של מקום בכך שנוסעים המה אחר הענן - אבל האמת היא הפוכה בתכלית, שהענן הוא זה שנועד ללוות את בית ישראל בכל מסעיהם. לצופה מן הצד נראה כאילו יש צורך גבוה בעבודתם, אבל לכך ספר שמות בא להראותנו, שה' צבא-ות הוא הא-ל הקדוש, אשר נתן לנו את הזכות לעמוד לשרת לפניו כדי לבטא את נאמנותנו אליו - לטוב לנו כל הימים לחיותינו כהיום הזה.

כל זאת, הוא עד ליום בו השם אלוקינו יתגלה לעין-כל כהשם אחד. ואזי יאיר מטובו הגדול על כל מי שהיה נאמן בבריתו, והלך אחריו בארץ לא זרועה, כדבר האמור: "לִכְן הִנֵּה יָמִים בָּאִים נָאִם יְיָ וְלֹא יֵאמְרוּ עוֹד חַי יְיָ אֲשֶׁר הָעֵלָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: כִּי אִם חַי יְיָ אֲשֶׁר הָעֵלָה וְאֲשֶׁר הֵבִיא אֶת זֶרַע בֵּית יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צִפּוֹנָה וּמִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדְחָתִים שָׁם וַיָּשֻׁבוּ עַל אֲדָמָתָם".